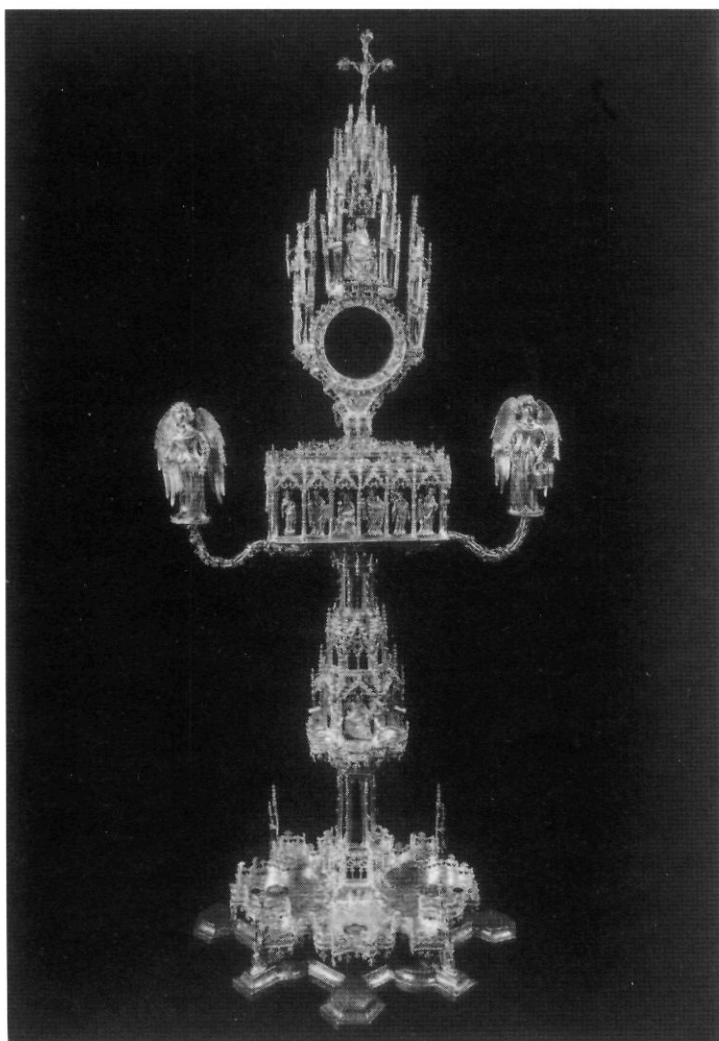

RACÓ DE LA MEMÒRIA

L'encàrrec de la custòdia de la Sénia en el context de l'argenteria quatrecentista del bisbat de Tortosa

Jacobo Vidal Franquet

El 27 d'agost de l'any 1451 l'argenter d'Alcanyís Andrés Martí va nomenar procurador seu el mercader de Tortosa Joan de Montesino, amb la intenció que Montesino cobrés allò que els jurats de la Sénia li devien per la fabricació d'una custòdia d'argent daurada que havia fet per a aquesta vila. En principi, podria sobtar que les autoritats d'una població catalana, fronterera amb el regne de València i pertanyent al bisbat de Tortosa, contractessin una obra d'argenteria a un centre aragonès relativament llunyà (uns 100 km). Però, encara que ens manquen molts estudis per fer, el més probable és que no es tracti d'un fet excepcional, sinó d'un fet completament lògic que està d'acord amb les coordenades històriques del país.

Al territori de la diòcesi de Tortosa hi va haver, durant l'Edat Mitjana, tres centres productors d'argenteria: Morella, Sant Mateu i Tortosa. Morella, que és el més ben estudiat, el més potent i, en definitiva, el de major qualitat, va posseir punxó propi des del 1320, en època del rei Jaume II. Sant Mateu, des del 1393, en època de Joan I.

I Tortosa des d'un moment indeterminat, anterior, en tot cas, a l'any 1354, quan regnava Pere el Cerimoniós i era marquès de la ciutat de l'Ebre l'infant Ferran.

Els obradors d'aquests tres centres van proveir – en bona mesura – les diverses esglésies, convents, ermites i capelles del territori dels objectes litúrgics que els eren indispensables, com ara creus, custòdies, calzes, copons, canadelles o reliquiàries. A més, van encarregar-se de fabricar objectes d'ús civil, com ara segells, maces o vaixelles, obres aquestes que, en general, no han arribat als nostres dies. I, de la mateixa manera que va succeir en el camp de la pintura, l'escultura o l'arquitectura, els diferents centres d'argenteria d'aquest territori –diocesà– van estar íntimament relacionats, per la qual cosa el transvasament de persones, d'informacions i d'experiències va ser constant.

Així, per posar només alguns exemples, sabem que l'argenter de Sant Mateu Joan Olzina –l'artífex de la famosa custòdia de Traiguera, o el seu fill, del mateix nom– havia adquirit la

El 27 d'agost de l'any 1451 l'argenter d'Alcanyís Andrés Martí va nomenar procurador seu el mercader de Tortosa Joan de Montesino, amb la intenció que Montesino cobrés allò que els jurats de la Sénia li devien per la fabricació d'una custòdia d'argent daurada.

ciutadania tortosina a la dècada de 1420 i, a la ciutat episcopal, va relacionar-se amb diversos artistes, entre altres el pedrapiquer Bernat Margenet, actiu a les obres de la seu. També sabem que el tortosí Gabriel Jaquers, format a Barcelona al costat de l'important Romeu des Feu, va residir i treballar durant alguns anys a Catí, una de les aldees de Morella. I que, molt probablement, Gabriel Santalínea, membre de la nissaga d'orfebres més important de Morella –i una de les més importants de la Corona– va tenir botiga parada a Tortosa entre 1429 i 1444, aproximadament.

Tanmateix, hem de tenir molt present el fet que aquest marc territorial que defineix la diòcesi no era un compartiment estanc, tancat i excloent. D'aquesta manera, és lògic que als inventaris de les esglésies del bisbat apareguin moltes obres amb punxó de Barcelona i València (és a dir, obres fabricades en aquestes ciutats), ja que posseïen els obradors més importants de la Corona (fet i fet, eren els centres artístics –i urbans– més importants de la Corona). Però també és lògic que hi hagués contacte amb altres centres de menys transcendència general. És el cas, per exemple, de Lleida, ciutat –i centre artístic– que va tenir gran repercussió, especialment, a les poblacions de més al nord de la diòcesi. I també és el cas, importantíssim, de les terres de l'Aragó, sobretot de les més properes al nostre país.

La relació amb l'Aragó, sovint negligida o oblidada, va ser important i polifacètica, va estar determinada per diversos motius i, a més, va ser d'anada i tornada. Fins i tot podríem dir que un determinat sector de l'Aragó –Vall-de-roures, Calaceit ... – pertanyent o no al bisbat, forma part indissoluble de les nostres terres. És en aquest context que podem entendre perfectament que els jurats de la Sénia encarreguessin la custòdia del seu poble a un argenter d'Alcanyís, o que un mestre de la mateixa procedència, anomenat Lorenzo Pérez, estigués present a Morella l'any 1445.

En definitiva, penso que l'encàrrec de la custòdia de la Sénia –una peça perduda– no és tant una raresa –malgrat que sigui una raresa documental– com un fet que s'emmarca perfectament dintre de les connexions artístiques, comercials i culturals del bisbat de Tortosa i, encara més, penso que encaixa de forma clara i rotunda en la història del país. Com ha deixat escrit el Dr. Enric Querol, la situació perifèrica d'aquestes terres “en relació amb les grans capitals de la Corona d'Aragó, va forçar el territori a desenvolupar recursos i estratègies pròpies amb la qual cosa, centres com Tortosa, Morella i Sant Mateu assumiren, d'alguna manera, el paper de referent artístic, intel·lectual i cultural a la zona compresa –posats a establir límits a allò que no en té– entre Morella, Alcanyís, el Maestrat i Tortosa, si més no”.

Apèndix: guia bibliogràfica sobre argenteria medieval de (Morella, Sant Mateu i) Tortosa:

Existeix una gran descompensació entre els estudis dedicats a cadascun d'aquests tres centres i, mentre que els obradors valencians han despertat l'interès dels investigadors des de les primeres dècades del segle XX, el centre català continua sent molt poc conegut.

Pel que fa als obradors de Sant Mateu, que conserva poca documentació i relativament poca obra, i, sobretot, de Morella, oferim un petit repertori bibliogràfic, que no és exhaustiu, però que pot servir de guia per al seu estudi:

M. BETÍ, «Las cruces gemelas de San Mateo y de Linares de Mora», dins *Boletín de la sociedad castellonense de cultura*, VIII (1927).

M. BETÍ, *Los Santalínea. Orfebres de Morella*, Castelló de la Plana,

L'encàrrec de la custòdia de la Sénia – una peça perduda - no és tant una raresa com un fet que s'emmarca perfectament dintre de les connexions artístiques, comercials i culturals del bisbat de Tortosa.

- 1928.
- M. MILIAN BOIX, «Exposición Morellana de Arte», dins *Boletín de la sociedad castellonense de cultura* (=BSCC), X (1929), XI (1930), XII (1931), XIII (1932).
- J. PUIG, «Plateros en Catí», dins BSCC, XVIII (1943), p. 178-187.
- M. MILIAN BOIX, «El punzón de orfebrería de Morella (1320-1910)», dins *Martínez Ferrando, archivero. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Madrid, 1968, p. 351-399 (existeix una reedició de 1989, dins *Homenaje a Mosén Milián*, 2, Castelló de la Plana, 1989, p. 169-217).
- N. DE DALMASES, «Orfebrería medieval: introducció al seu estudi», dins *Història de l'art al país valencià*, I, València, 1986, p. 241-264.
- A. SÁNCHEZ GOZALBO, «El punzón de San Mateo y sus orfebres», dins BSCC, LXVI (1990), p. 381-414.
- F. OLUCHA, *L'orfebreria a Castelló. Segles XIV-XVI*, Castelló de la Plana, 1996.
- F. OLUCHA, «Noves dades sobre argenters i brodadors a Morella (segles XIV-XVII)», dins *Actes de la XL assemblea intercomarcal d'estudiosos*, I, Morella, 2000, p. 405-412.
- N. DE DALMASES, «Aproximación a la orfebrería morellana», dins *La memòria daurada. Obradors de Morella. s. XIII-XVI* (catàleg de l'exposició), Morella, 2003, p. 116-139.
- N. DE DALMASES, «A la llum d'una restauració: la creu processional de l'Arxiprestal de Sant Mateu del Maestrat», dins BSCC, LXXI/I-II (2003), p. 137-165.
- L. DE SANJOSE, «Les creus processionals majors de Vilafranca i Coratxar i la custòdia processional de Tronchón», dins BSCC, LXXI/I-II (2003), p. 167-198.
- Per a la relació d'aquests obradors amb la zona de Terol, cfr. C. ESTERAS, *Orfebreria de Teruel y su provincia*, I, Terol, 1980, p. 108-126.

Pel que fa a l'obrador tortosí, ens estendrem un poc més i farem un petit comentari bibliogràfic:

En primer lloc, ens cal recordar que les aportacions dels historiadors locals tortosins de finals del segle XIX i inicis del XX són encara més minses que en camps com la pintura, la tapisseria, l'escultura o l'arquitectura gòtiques (a excepció de la catedral, estudiada per Matamoros), també gairebé inèdits fins a les darreries del segle XX o, fins i tot, començaments del XXI. L'esmentat canonge Matamoros simplement va publicar, l'any 1916, un breu article, en la línia d'exalçament patriòtic del passat que tenen diversos dels seus escrits, sobre l'argenteria medieval de la ciutat. En aquest escrit fa un petit inventari de peces amb punxó de Tortosa i, allò que és més important i dóna valor a l'article, presenta per primer cop les dos formes que va adoptar aquest punxó als segles XIV, XV i XVI [J. MATAMOROS, «Orfebrería. –Marcas dertusanas», dins *La Zuda*, 39 (maig de 1916), p. 86-87. Cfr. també *La catedral de Tortosa*, Tortosa, 1932, p. 179-189]. Marià Galindo, per la seua banda, solament va citar el nom de tres argenters en un article que tracta principalment sobre pintura gòtica [M. GALINDO, «Trescentistes i cuatrecentistes tortosins (segons notícies tretes dels Llibres de Clavaris i de Provisions, del l'Archiu Municipal)», dins *La Zuda*, 106

La relació amb l'Aragó, sovint negligida o oblidada, va ser important i polifacètica. Un determinat sector de l'Aragó –Vall-de-roures, Calaceit ... – pertanyent o no al bisbat de Tortosa, forma part indissoluble de les nostres terres.

(maig de 1922), p. 73-76]. Federico Pastor i Lluís, al seu torn, va transcriure un document referent a la Custòdia de la seu de Tortosa construïda als darrers anys del segle XIV, però ho va fer en el context d'un article sobre l'antiguitat de la festa del Corpus Christi a la ciutat, no pas en el d'un estudi sobre argenteria [F. PASTOR, «La Festividad del Corpus», dins *La Zuda*, 107 (juliol de 1922), p. 101-103]. I, finalment, Enrique Bayerri, en la seua monumental i caòtica *Historia de Tortosa y su Comarca*, va despatxar el tema afirmant que "los argenteros trabajaban con gran primor y gusto artístico", alhora que en un altre lloc –i això és més important– donava el nom del primer argenter que avui hi ha documentat a la ciutat, un jueu anomenat Muça, actiu l'any 1339 i potser també el 1336 [E. BAYERRI, *Historia de Tortosa y su Comarca*, VIII, Tortosa, 1960, p. 589, 399].

Altres autors dels segles XVIII, XIX o inicis del XX, com ara Ponz, Villanueva, O'Callaghan o Gudiol i Cunill fan referència a diverses peces d'argenteria conservades a Tortosa o citades en els documents tortosins, com ara l'esmentada Custòdia de Corpus, i algunes vegades les seues aportacions tenen un evident interès, però –lògicament– en cap cas intenten explicar el funcionament del centre [A. PONZ, *Viage de España*, XIII, Madrid, 1788 (2a ed.), p. 150-154; J. L. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, V, Madrid, 1806, p. 144-145; R. O'CALLAGHAN, *Anales de Tortosa*, I, Tortosa, 1886, p. 28-30; J. GUDIOL, «Les Creus d'Argenteria a Catalunya», dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1920), p. 265, 422; J. GUDIOL, «La creu dels lleonets de la catedral de Tortosa», dins *BSCC*, XI (1930), p. 1-6. Aquest darrer autor va fer notar l'ascendència italiana de la desapareguda creu dels lleonets o d'Ot de Montcada, bisbe de Tortosa entre 1415 i 1473, que vengué Bernat Santalínea a la Seu de Tortosa l'any 1428, malgrat que la interpretació superficial dels documents donava a entendre que Santalínea n'era l'autor].

Pel que fa a materials bibliogràfics més recents, cal dir que les fitxes dels catàlegs d'exposicions on han aparegut peces amb punxó de Tortosa, com és comprensible, són de caràcter eminentment i gairebé exclusivament descriptiu [Cfr. *Thesaurus/estudis. L'art als bisbats de Catalunya, 1000/1800* (catàleg de l'exposició), Barcelona, 1986; *Millenym. Història i Art de l'Església Catalana* (catàleg de l'exposició), Barcelona, 1989; *Fidei Speculum. Art litúrgic de la diòcesi de Tortosa* (catàleg de l'exposició), Barcelona, 2000], com també ho és l'estudi d'Antonio Martínez Subías sobre les peces d'argenteria gòtica conservades a la província de Tarragona, en el qual s'inclouen algunes peces dels obradors tortosins [A. MARTÍNEZ SUBÍAS, *La platería gótica en Tarragona y provincia. Tipología, catálogo, punzones*, Tarragona, 1988, *passim*].

També cal esmentar les aportacions documentals de S. J. Rovira i J. H. Muñoz en conjunt, les de J. H. Muñoz en solitari i les de qui això subscriu; fins a cert punt, es pot incloure en aquest apartat el llibre de Jesús Massip sobre el tresor de la catedral i la guerra civil de 1936-39, ja que aporta diverses notícies procedents d'inventaris de sagristia i fotografies de peces que, en bona mesura, han desaparegut [J. H. MUÑOZ i S. J. ROVIRA, *Tortosa en temps de Carles I, segons el Llibre de Rúbriques (1522-1556)*, Tortosa, 2000, p. 64-65; J. H. MUÑOZ, «La Custòdia renaixentista de l'església parroquial d'Horta de Sant Joan. Noves aportacions», dins *Butlletí del Centre*

d'Estudis de la Terra Alta, 30 (2n semestre 2003), p. 25-29; J. VIDAL, «Aportació documental per a l'estudi de l'argenteria tortosina», dins *Recerca*, 7 (2003), p. 309-311; J. VIDAL, «Assaig de panorama de les arts a la Tortosa del Renaixement», dins E. QUEROL i J. VIDAL, *Cultura i art a la Tortosa del Renaixement*, Tortosa, 2005, p. 234-254; J. MASSIP, *El tresor de la catedral de Tortosa i la guerra civil de 1936*, Barcelona, 2003]. Malauradament, aquestes aportacions documentals, centrades sobretot –però no exclusivament– en el segle XVI, poden arribar a tenir, si no fem un esforç de col·laboració important, el mateix problema que les abans citades de Pastor i Lluís, de Galindo i de Bayerri: la dispersió, la fragmentació i, per tant, la més absoluta esterilitat.

Finalment, cal apuntar que darrerament s'ha estudiat el paper dels argenters al servei de la municipalitat tortosina [J. VIDAL, «Contribució a l'estudi de l'argenteria medieval de la ciutat de Tortosa. Els argenters al servei del municipi», dins *MATERIA. Revista d'Art*, 4 (2004), p. 95-117].